

Невенка Недељковић

ЗНАЧАЈ И ПОТРЕБА ИЗУЧАВАЊА ПОРОДИЦЕ У САВРЕМЕНОЈ ГРАДСКОЈ СРЕДИНИ

Ако под традиционалном културом схватамо датирану или недатирану аутохтоност континуирано чувану до данашњих дана, онда се она не може сводити само на сеоски оквир. Овако схваћену традиционалност срећемо и лако препознајемо и у граду, индустријски развијеним рејонима и радничким срединама. Особени рударски поздрав, на пример, исто толико је традиционалан колико то може да буде неки детаљ шумадијске ношње или гламочко коло.

Савремена етнолошка истраживања су већ показала да „развитак социјалистичког града истовремено не значи раскидање са традицијом“¹, као и да су међусобни утицаји села, града, приградских насеља и конурбаних центара вишесмерни, како у погледу економског преображаја тако и начина живота и културе². За наше разматрање је значајно да ова истраживања показују да урбанизација и индустријализација, два најуочљивија, а узајамно повезана и условљена, процеса наше савремености не воде утирању етничке особености и традиције.

Ако се традицији не приђе као нечему што је једном заувек установљено, па, према томе, непроменљиво и окамењено, односно ако се традиционална народна култура посматра у њеном развоју, онда у том процесу, како истиче совјетски етнолог М. Г. Рабинович, постаје очевидно да „град и село не противурече увек један другом, већ у многим сручајевима они учествују у њему, допуњују се, садејствују у стварању и развоју етнокултурних традиција.“³

Поред тога што имају висок степен диференцијације у погледу антропогеографских, економских, друштвених, културних и других особина, које је Јован Цвијић разложио пишући о положајима и типовима насеља⁴, као специфичне друштвено-економске јединице „насеља се стално налазе у процесу мењања“⁵. Само у последњих сто година овај процес показује да

су многи градови постали села, као и да су се многа бивша села у међувремену развила у градове или у њих срасла. Примери за ово се могу наћи готово свуда у нашој земљи.

Разумљиво је, отуда, што дефинисање *града* представља знатну тешкоћу и што, због примене различитих критеријума, подаци често нису упоредиви ако се узимају различити периоди, а још је мања упоредивост ако се врше анализе у међународним размерама⁶. Чини се прихватљивом демографска дефиниција: „Речју *град* назива се *заједница* у чијем животу пољопривредне делатности нису значајније заступљене”⁷, док је статистичка дефиниција више механичка: „Градска насеља морају имати најмање 2.000 становника и 90 одсто непољопривредног становништва”⁸. Без обзира на приступ, који дакле може бити још и демографски, историјски, социолошки, статистички и др., за нас је битно да се у свакој категорији насеља срећемо са двама врстама становништва — сеоским и градским.

Упркос још живим схватањима, па и покушајима, да се од етнологије прави некаква сељачка наука, или наука о примитивним, егзотичним и „изворно чистим” народима, наша етнологија није пренебрегла изучавање градског становништва, а у новије време се томе све више окреће. На том пољу нашој етнолошкој пракси предстоје многи задаци у тек започетим или сасвим неистраженим подручјима, што је Дуња Рихтман—Аугуштин сажето подвела под две тачке: 1. критичка анализа наших досадашњих етнолошких спознаја и 2. истраживање савремене културе у њеном континуитету и дисконтинуитету с традицијом.

Традиција се у свим својим многозначним облицима и разнообразности своје природе и функционисања можда најизразитије испољава у градској породици и породичном начину живота. Као основна социоекономска ћелија друштва, породица мења своју форму у зависности од промена социоекономских и културних услова живота. Како је стециште свих тих услова најупечатљивије управо у градовима, то је природно да градска породица и доживљава највећу трансформацију. Ове промене нису независне од укупних друштвених кретања, већ су управо њима условљене. При томе није без утицаја ни чињеница да се све то збива у оквиру биолошки истог састава становништва, што потврђује налаз и став Рут Бендикт: „Најкоренитије промене у психолошким понашању догодиле су се у групама чији се биолошки састав није знатније изменио”¹⁰.

Приступајући истраживању градске породице, намеће се питање методологије као посебно важно и претходно, поготову што се може чути и мишљење да етнологија није довољно развила одговарајући систем истраживања у граду, па чак и да је ту потребно поћи са сасвим другачијом методологијом. Као што смо рекли, истраживање града није непознаница за нашу етнолошку науку, која, да и то истакнемо, има у овом тренутку довољно развијену методологију и за истраживање урбаних средина. Разуме се, пратећи теоријске токове етнолошке мисли у свету и усавршавајући методологију у сопственој истраживачкој пракси, наша етнологија и те како може да приступи и тако сложенем истраживању као што је то савремено изучавање града и промена у њему.

То што су неке појаве и промене у нашем урбаном животу прошле само делимично окрзнуте, не само етнолошким, него и социолошким, пси-

холошким и другим истраживањима, као што су: акултурација, нове миграције, друштвени живот приградског становништва, понашање навијачке гомиле на стадионима итд., не значи недостатност етнолошке методологије већ чешће раскорак у исказивању интереса самога друштва. Овај раскорак је делом последица динамичног развоја друштва које не стиже да се правовремено неким својим странама позабави, а делом, што треба истаћи, недовољног улагања у науку код нас уопште, па самим тим и у етнологију. Штете од тога су двоструке — и за друштво и за науку.

Овде желимо да укажемо на потребе и могућности истраживања градске породице, како би се дошло до неких њених најбитнијих карактеристика и омогућило сагледавање њених интеракција.

1. Садржај истраживања

У уобичајеном начину етнолошког истраживања породице најчешће се полази од њених корена, порекла, од чега зависе родбински односи, степен компактности и међусобних веза, терминологија сродства и укупан модел традицијске културе.

Порекло градских породица можемо да посматрамо из два угла: миграционог и етничког. Исти поступак је и при испитивању порекла сеоских породица, с том разликом што се у случају градске породице сваки од ова два аспекта посматрања раслојава у више делова, с обзиром на већу мозаичност људске заједнице у граду:

а) Порекло

М и г р а ц и о н и а с п е к т

- породице од најмање три генерације рођене и стално настањене у испитиваном граду (градско језгро)
- породице од најмање три генерације рођене у неком другом граду и досељене у испитивани град
- породице са највише три генерације досељене из:
 - (1) истог места или краја
 - (2) исте републике
 - (3) разних делова земље
- породице досељене из иностранства
 - (1) стално настањене
 - (2) привремено настањене

Е т н и ч к и а с п е к т

- моноетничке (сви чланови породице припадници истог етноса)
- биетничке (чланови породице састављене од припадника два етноса)
- полиетничке (породичном стратиграфијом генерацијски повезани припадници разних етноса)

Будући да је у нашој земљи миграционо кретање из села у град знатно израженије него у обрнутом смеру (сем извесних категорија одређене ста-

росне структуре становништва које се по одласку у пензију стално насељује у селу, обично родном месту, или обезбеђујући деци боље услове живота и становања у граду одлази да живи ван града), то је миграциони, односно просторно-географски фактор, при испитивању градске породице знатно сложенији, али не и несавладив, за етнологе од испитивања овог аспекта у селским срединама.

Управо је ту једно од кључних поља деловања етнолога, који је и најпозванији да откривајући процесе који се оваквим покретањем становништва стварају не само их у целини сагледа него и објасни. Такође и подаци добијени испитивањем етничког аспекта сами по себи, а поготову доведени у однос са породицама миграционог кретања, или пак културних, језичких обичајних одлика посматраног становништва управо очекују етнологе више него посленике других наука да проникну у суштину савремених збивања у урбаној средини.

б) *Састав*

У погледу састава и бројности чланова постоји различита класификација породица, које се именују као *непотпуне* (мајке са децом, или отац са децом), *окрњена* (бака и дед са унуцима), *нуклеарна* (брачни пар са децом или без деце), *сложена* (родитељи са ожењеним сином или удатом кћерју; удата кћер са баком или дедом, родитељима и својом децом), *проширена* (брачни пар са побочним сродницима — ујаком, тетком, стрицем или стрином), *задружна* више генерација сроднички повезаних у првој или побочној линији), итд. С обзиром на функције породице, изучавање са становништва састава је необично сложено у граду.

Истраживање окрњених и непотпуних породица у граду се намеће као проблем за себе. У месној заједници „Славија“ београдске општине Врачар, која је једна од три чисто градске општине у нашем главном граду, свака шеста породица припада категорији непотпуних: од укупно 1288 породица, 212 су сачињавале мајке са децом а 61 отац са децом¹¹. Ако се томе дода број самачких, непородичних домаћинстава, каквих је у овој месној заједници 348, онда се јасније оцртава процес промена у структури породице у граду новијег времена. Са друге стране, иако су веома ретке, задружне породице се јављају и у градским четвртима. Такође врло су бројне и предвојене породице. Градска породица је увелико нуклеаризована. У месној заједници „Славија“ такве су две трећине породица.

Совјетски аутори, који су већ поодмакли у истраживању градске породице, у чему су посегли и за материјалима и налазима наших етнолошких истраживања, установили су да је до нуклеаризације породице у њиховим градовима дошло још у прошлом веку.

ц) *Однос међу члановима*

Имајући у виду друштвено-економски склоп, који у градској породици оставља пресудан траг, односи унутар породице (међу супружницима, супружници — деца) добијају другачији карактер и другачије форме испољавања него што је то случај у нашим добро знаним патријархалним

породицама. При томе, улога сваког од чланова породице понаособ такође поприма нове садржаје и нове начине исказивања. Истраживања, која треба системски и са више плана, у обухвату већих агломерација и на ширем простору обавити показале колико је степен демократизације односа (доношење важних одлука — самостално или заједнички, удовољавање потребама и жељама детета, степен родитељског утицаја и власти итд).

Као што су односи у породици узроковани, тако они и не постоје независно од осталих аспеката породичног живота. И те како је значајно довести односе у везу са типом породице, структуром, селидбеном струјом, језичком, конфесионалном одликом, како би се дошло до потребних сазнања о њеној природи, као и степену повезаности са сваким од ових фактора.

д) Подела послова

Производна функција сеоске породице, омеђена начином привређивања и власништва, јасно је утаничила поделу послова унутар домаћинства. Подела послова на мушке, женске и заједничке готово да је традиционализована по припадности — женама кућни послови, без обзира дали и колико учествују и у пословима везаним за стварање производних добара, а мушкарцима послови везани за производну технологију ван куће и економику домаћинства.

Остављајући по страни питање колико је оваква подела послова у самом селу данас нарушена и измењена, у истраживању градске породице етнолог треба да обрати пажњу шта је од традиционалне поделе посла унутар породице очувано, и који су све послови и како подељени унутар сваког од типова породице и међу свим члановима породице, полазећи од начина и услова конкретног привређивања и послова који се обављају у свакој од датих породица.

Оваквим истраживањем поделе породичних послова откриће се степен радне кооперације свих чланова породице.

е) Одржавање обичаја

Нема друштвеног проблема који смо у већој мери дужни да разјаснимо но што је проблем улоге обичаја, каже Рут Бенедикт, истичући: „Доклегод не будемо схватили његове законитости и разноврсности најсложеније чињенице људског живота неизбежно ће нам остати неразумљиве.“¹⁴ И савремена градска породица одржава обичаје који прате најважније догађаје човековог живота (рођење, ступање у брак и смрт), развијајући их и редуцирајући према својим условима, при чему имамо и установљења неких нових обичаја који се проводе у породичном кругу.

Овим, дакако, нису исцрпени аспекти могућих истраживања породице у урбаној средини, која се може истраживати полазећи од крвног и некрвног сродства, (одржавање родбинских веза, кумство, побратимство, склапање пријатељства, суседство и др.), васпитања деце, начина исхране, културе становања итд., а целовитим сагледавањем свих ових појава у дијалектичком низу и односу долази се до више нивоа сазнања о кретањима и променама, улози и значају породице у процесу друштвеног, економског, културног и обичајног живота.

Врло је значајно да се међу побројаним аспектима, плански приступ на истраживању породичних ритуала¹⁵.

2. Начин истраживања

Без обзира што град као подручни економски, политички и културни центар има знатно сложенију структуру од сеоских насеља која га окружују, и већу дисперзију и покретљивост становништва, као и наглашењу индекса мозаичности етничког састава, са свим елементима који то обележје прате, и без обзира на то што се већина градских житеља занима производњом за размену и у размени, што чини свеукупност особености домаћег и друштвеног живота града и породице у граду — начин истраживања наша етнологија је већ засновала развивши властите методе и технике и усавршивши до танчина неке упитнике који омогућују детаљно снимање стања.

С обзиром на то, наша етнологија је спремна да приступи и тако епохалном изазову као што је етнологско изучавање урбаних средина и агломерација, пратећи развитаке и промене који се тичу њеног најужег предмета — народа, са свим карактеристикама и детерминантама његовог историјског развитака.

У погледу темпа тог изучавања, за шта је пре две деценије Славко Кременшек констатовао да смо за делом националних етнологија били у заостатку за око две деценије, данас већ алармантно делује његово упозорење: „Надамо се да се то заостајање неће повећавати.“¹⁶

Може се закључити да се за нашу етнологску науку не поставља проблем ни методологије, садржаја, метода и техника истраживања — што је она све развила у досадашњој пракси, а самим тим ни кадрова спремним да приступе целовитом, и све неопходнијем, истраживању урбаних насеља, колико је проблем интересног повезивања и обједињавања истраживачких подухвата на ширем друштвеном плану. Подршка и сарадња друштва овде значи и заинтересованост за разазнавање властитих својстава и чињеница које имају опредељујући карактер. А једно од тих својстава и чињеница представља и породица са свим својим манифестацијама у урбаној средини.

Без садржаја је став да је породица основна ћелија друштва ако би била запостављена истраживања која би ту „основну ћелију“ посматрану у развојном следу заиста предочавала и научно објашњавала. Оно што у том сегменту, који је само један од сегмената етнологског проучавања града, остане непознаница данас, колико сутра већ значи не само отворену дилему него и — сигурну главобољу.

Напомене

1. О. Р. Будина — М. Х. Шмелева, *Традиција в културно-бытовом развитии современного русского города*, „Советская этнография“, 6, Москва, 1982, с. 27.
2. Бранко Баковић, *Неки аспекти истраживања преображаја традицијских облика економије становништва загребачке субрегије*, Zbornik 1. kongresa jugoslavenstkih etnologov in folkloristov, Rogaška Slatina 5—9. 10. 1983, Ljubljana 1983, str. 390—395.

3. М. Г. Рабинович, *Город и традиционная народная культура*, „Советская этнография“, 4, Москва, 1980, с. 12.
4. Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд, 1966, стр. 228—249.
5. Миленко Бан, *Насеља у Југославији и њихов развој у периоду 1948—1961*, Београд, 1970, стр. 8.
6. *Вишејезички демографски речник*, Београд, 1971, стр. 28.
7. Исто, стр. 8.
8. Миленко Бан, нав. дело, стр. 22.
9. Dunja Rihtman-Auguštin, *Etnološka istraživanja i suvremena kultura*, »Etnološka istraživanja«, br. 1, Zagreb, 1981, str. 29—33.
10. Рут Бенедикт, *Обрасци културе*, Београд, 1976, стр. 252.
11. *Попис становништва, домаћинства и станова 1981*, Београд, 1982, извод за месну заједницу „Славија“, стр. 8.
12. Ю. В. Бромлей — М. С. Кашуба, *Брак и семья у народов Югославии*, Москва, 1982.
13. О. Р. Будина..., с. 31.
14. Рут Бенедикт, нав. дело, стр. 31.
15. Душан Бандић, *Пројект „Савремени митови и ритуали становништва Београд, Зборник 1. конгреса југославенских етнологов и фолклористов*, Лjubљана, 1983, стр. 510—513.
16. Slavko Kremenšek, *Industrijalizacija, urbanizacija in etnološki vidik*, »Slovenski etnograf«, letnik XVIII—XIX, 1965—1966, Ljubljana, 1966, str. 153.

